

לפני עיוור

לדברי המדרש, עיוור הוא מי ש'סומא בדבר', וחובה על האדם להימנע מניצול יתרון הידע שיש לו על זולתו. ההרחבה שעושה ה'תורת כוהנים' לפשט הפסוק, מתקבלת על הדעת, והיא מרחיבה את הגדרת העיוורון לכל מידע חסוי. ברם כפי שראינו לעיל הברייתא שמביאה הגמרא בבבא מציעא הבינה שאיסור לפני עיוור קיים גם כאשר אדם מסייע לחברו לבצע את העברה, ונשאלת השאלה מניין למשנה הרחבה זו?

לפני דלפני

מושא האיסור בפסוק 'לפני עיוור' הוא נתינת המכשול, וכך עולה מדברי המשנה בב"מ שראינו לעיל. באופן דומה הגמרא בע"ז (ו.) מביאה מאן דאמר הסובר כי האיסור לשאת ולתת עם הנוכרי קודם יום חגו, נובע מכך שבהמה שאתה עתיד למכור לו תשמש אותו בפולחן - ובכך אתה מספק לו מכשול המביאו לחגוג לעבודה זרה. בהמשך, הגמרא (יד.) מביאה את חידושו של רבי יצחק הסובר כי מותר למכור לנוכרי כמות מסחרית של לבונה (ממנה מקטרים לעבודת זרה) קודם החג, כאשר לגוי יש כבר כמות מספיקה של לבונה לצריכה עצמית. אביי שם מסביר את טעמו של רבי יצחק:

"אמר אביי: אלפני מפקדינן, אלפני דלפני לא מפקדינן".

לדעת אביי התורה אסרה את נתינת המכשול רק כלפי המתקשר הראשון. אולם, טעמו של אביי דורש ליבון נוסף לאור דברי הגמרא במסכת נדה (סא:). הגמרא שם אוסרת למכור לגוי בגד כלאים, שמא הוא ימכור אותו לישראל. ונשאלת השאלה האם גם בסיטואציה כזו יאמר אביי את דבריו?

על שאלה זו עונה הריטב"א:

"התם הוא לגבי ישראל מפני שאנו מזהירים שלא לגרום על ידינו שום תקלת עבירה ושלא יצא מתחת ידינו דבר שאפשר שיעבור בו ישראל עבירה, אבל משום 'לפני עור לא תתן מכשול' ממש ליכא אלא כשאנו נותנין אותו למי שיעבור בו עבירה" (עבודה זרה יד.).

לדעת הריטב"א קיים הבדל עקרוני בין איסורים שעושה גוי, לבין איסורים שעובר יהודי. אנו מצווים להסיר כל תקלה ומכשול מישראל, אפילו אם הסיכוי שהוא יכשל בו רחוק. לדעת הריטב"א, איסור זה אינו נובע מתוך איסור 'לפני עיוור', אלא הינו ציווי כללי. איסור 'לפני עיוור' לא שייך פה, והוא נאמר רק במקרה בו התקלה נגרמת באופן ישיר.

פתיחה

במהלך הדיונים אודות האיסור לסחור עם גויים לפני ימי אידיהן, מגיעה הגמרא לדיון באיסור 'לפני עור'. בעזרת ה' אנו נעסוק בנושא זה בשני השעורים הבאים, וננסה לבחון את צדדיו השונים של האיסור.

האיסור בתורה מופיע בפרשת קדושים:

"לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מא-להיך אני ה'" (ויקרא י"ט, יד.).

סביב פסוק זה רבו הדרשות, ואנו ננסה להתייחס לדרשות השונות, ומתוכם לאפיין את אופי האיסור. מתוך דיונים אלו, ננסה בסוף השיעור לעמוד על מספר נפקא מינות הלכה למעשה.

סומא בדבר

כפי שראינו לעיל, אל דין לפני עיוור נסמך איסור קללת חרש. ברמת הפשט ניתן היה לומר כי שני האיסורים בפסוק נכנסים תחת הכותרת של ניצול החלש. ברם חז"ל הרחיבו את היקפם של איסורים אלו גם למחזות אחרים.

כך למשל, הגמרא בבבא מציעא (עה:) מביאה בריתא הכוללת תחת איסור ריבית מספר אנשים:

"ואלו עוברין בלא תעשה: המלוה והלוה והערב והעדים, וחכמים ואומרים: אף הסופר, עוברים משום: 'לא תתן' (ויקרא כ"ה) ומשום 'אל תקח מאתו' (שם), ומשום 'לא תהיה לו כנושה' (שמות כ"ב), ומשום 'לא תשימון עליו נשך' (שמות כ"ב), ומשום 'ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה'" (ויקרא י"ט)."

ברור כי המלוה בריבית איננו אדם חלש, אולם למרות זאת אומרת המשנה כי מי שלוקח ממנו הלוואה בריבית מכשילו באיסור ריבית ועובר על האיסור.

דרך אחרת בהבנת האיסור, עולה בדברי התורת כוהנים:

"ולפני עור לא תתן מכשול" - לפני סומא בדבר
בא ואמר לך בת איש פלוני מה היא לכהונה? אל תאמר לו כשירה והיא אינה אלא פסולה. היה נוטל ממך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו, אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו ליסטים, צא בצהרים בשביל שישתרב. אל תאמר לו מכור את שדך, וקח לך חמור, ואת עוקף עליו ונוטלה ממנו. שמא תאמר עצה טובה אני נותן לו והרי הדבר מסור ללב, שנאמר ויראת מא-להיך אני ה'" (ספרא קדושים פרשה ב.).

תשובה נוספת נותן התור"ד על אתר:

"אמר אביי על 'ולפני עור לא תתן מכשול' מ'מפקדינן' אלפני דלפני לא מ'מפקדינן'. ראיתי מקשים כאן ממאי דאמרין בגד שאבד בו כלאים ה"ז לא ימכרנו לגוי דילמא אזיל ומזבין ליה לישראל... והא לפני דלפני הוא! ונראה לי שאן זו קושיא של כלום דהיכא מיקרי ולפני עור לא תתן מכשול דשרינן לפני דלפני - הני מילי כי ידע חברה מאי קא עביד ולא מימנע, כגון גוי בע"ז ונזיר ביין דידעי דאיסורא קא עבדי ולא מימנעי התם ודאי לא מ'מפקדינן אלפני דלפני, אבל ישראל כשר שאלו היה יודע שהוא אסור לא היה עושה אותו ועל ידך שאתה משים מכשול לפניו הוא עושה איסור בלא ידיעה ה"ל כאלו היא מחטיאו בידים ובכל טעדי שבעולם הוא אסור לעשותו" (עבודה זרה יד.).

כלומר, איסור לפני עיוור אינו שייך במקום בו האדם יודע שהעבירה תעשה גם שלא בעזרתו. רק כאשר האדם יכול למנוע באופן ודאי את מעשה העברה, אסור לו לספק לחוטא את האמצעים למעשה. בסוגיה בנדה העוסקת באיסור כלאים, מדובר במקרה שישראל עלול עבור עבירה בלא ידיעה, ולכן המכירה נאסרה.

יש לציין כי התוספות ר"ד מרחיב את גדריו של המושג 'נתינת מכשול'. לדידו כל מכשול שהאדם יוצר, גם אם הוא מזיק בגרמא אסור ובנקודה זו חולק עליו הריטב"א המצמצם את האיסור למקום בו המכשול מזיק באופן ישיר.

ברם ניתן להסביר את הר"ד גם באופן שונה, בסוף דבריו כותב הר"ד שבמקרה ויגיע בגד הכלאים לישראל בלא ידיעתו 'ה"ל כמחטיאו בידים'. מסברא דברי הר"ד קשים, שהרי אם הסיטואציה בה עוסקת הגמרא בנידה היא שיהודי מכר לחברו בגד כלאים - היה ניתן לומר שהוא מחטיאו בידים. ברם בגמרא בנידה בגד הכלאים הגיע ליהודי מן הגוי, והיהודי הוא רק המוכר הראשון שמכר לגוי והוא לא ידע שהגוי עתיד למכרו לישראל, ואם כן מניין לו לתור"ד שבמקרה הנ"ל המוכר היהודי נחשב כמחטיאו בידים?

כדי להשיב על שאלה זו עלינו לפרוס את הנחותיו של התור"ד. ראשית התור"ד מניח כי במקרה של מכירת כלאים לא ניתן להפעיל את שיקולו של אביי כי ב'לפני דלפני' המכשיל פטור, וזאת משום שבמקרה של לפני דלפני הנכשל יודע שהוא עתיד להכשל (בגמרא לעיל הנזיר לו מגישים את היין מודע לכך שאסור לו לשתות שכר). היוצא מכאן שלדעת הר"ד כדי שנוכל לדון את הסיטואציה בגדרי לפני עיוור צריך להיות מדובר במצב שהנכשל מודע למצבו הבעייתי, אלא שחברו במקום להפרישו מן האיסור עוזר לו לחטוא.

מכאן מבין הר"ד שהגמרא בניה סא. עוסקת במקרה שונה לחלוטין והיא יצירת תקלה ברה"ר. כלומר, מכירת סחורה של איסור ללא ציון, כמוה כמכירת בקבוק רעל ללא ציון. אם ניקח דוגמה מהחיים הדבר מקביל למקרה בו חברת עלית מוכרת חטיף שוקלד ולא מציינת על גב האריזה אזהרה כי החטיף מכיל אזהרה לאלרגים לבוטנים.

תרי עברי דנהרא

גם כאשר ההכשלה נעשית באופן ישיר צריכים להתקיים לפחות עוד שתי תנאים כדי שניתן יהיה להכניס את האיסור תחת הכותרת של איסור לפני עיוור. וכך מבארת הגמרא בדף ו. במסכת עבודה זרה:

"וכי אית ליה לא עבר משום עור לא תתן מכשול? והתניא, אמר רבי נתן: מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר, ואבר מן החי לבני נח? ת"ל: 'ולפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא יט), והא הכא דכי לא יהיבין ליה שקלי איהו, וקעבר משום לפני עור לא תתן מכשול! הב"ע - דקאי בתרי עברי נהרא. דיקא נמי, דקתני לא יושיט ולא קתני לא יתן, ש"מ".

מדברי הגמרא נמצאנו למדים כי ע"מ שיתקיים האיסור צריכים להתקיים שני תנאים:

(א) מדובר בתרי עברא דנהרא: כלומר, היהודי הזה הוא המקור היחידי שיכול לספק לחוטא את האמצעים לבצע את זממו.

(ב) הסיוע הוא ישיר ולא עקיף, יושיט ולא יתן¹.

את הסברא מאחורי התנאי הראשון ניתן להבין בנקל, שכן ללא האדם המושיט את היין לנזיר הנמצא בעבר השני של נהר לא יתבצע החטא. ברם מה הדין במקרה בו אני מעביר בקבוק יין לעבר השני של הנהר אך לא מושיט אותו ישירות לנזיר (התנאי השני). כאן לכאורה האחריות רובצת על כתפי הנזיר, שכן עליו מוטלת הבחירה אם לבצע או להימנע ממעשה העברה. ונשאלת השאלה מה יהיה הדין אם העברתי את חבית היין לצד השני של נהר מבלי להושיטה לנזיר. האם גם במקרה זה יחשב הדבר כנתינת מכשול. שכן לולא עזרתי לא היה יכול לעבור הנזיר על האיסור?

לפני עיוור בתינוק שנשבה

ר' משה פיינשטיין דן בהקשר זה בנושא שמאוד רלוונטי לימינו - האם קיים איסור לפני עיוור אצל אנשים שהם

1 על המשמעויות של הפועל יתן עמדה המשנה במכשרין, העוסקת בדיני הכשר טומאת אוכלין. כלל בידנו כי כל אוכל רטוב מקבל טומאה. ברם המשנה סוברת שרק כאשר המים ניתנים מדעת על הפירות, האוכלין מקבלים טומאה.

מוחזקים כתינוק שנשבה, ובמילים אחרות חילוניים. לדוגמה האם מותר לתת לחלוני אוכל מתוך נקודת הנחה שהוא לא יברך עליו? ואלו דבריו:

”...אלא צריך לומר דיש שני עניינים בלאו דלפני עיוור. המכשיל בגוף הוא מעניין בין אדם לחברו, והמכשיל באיסור הוא עניין בין אדם למקום, שאסור לעשות מכשול דחטא בעולם. והבאתי ראיה ממה שריבית דרבנן הוא רק איסור דרבנן, ולא נאסר ממילא גם מדאורייתא מצד איסור לאו דלפני עיוור, דהוא מן הלאוים דאיכא בריבית. דמה לנו מכשילו באיסור גדול, ומה לנו מכשילו מאיסור קטן, הא עכ”פ הוא מכשול, כמו שאין חילוק במכשיל את הגוף, בין אבן קטן לאבן גדול, עיי”ש. ולפי זה שייך לפני עיוור וודאי גם בנותן למי שנשבה בין הנכרים, שאינו יודע כלל שאיכא איסורים, מאחר דהוא עשה שיעשה האיסור בזה שנתן לו כשלא היה נוטל מעצמו, ואיסורא דמסייע אפשר איכא בכל אופן”

(אורח חיים חלק ה סימן יג).

רבי משה מבין שקיימים שני דינים של איסור לפני עיוור:

- בין האדם לחברו - וזה לכאורה פשט הפסוק.

- בין האדם למקום.

ע”פ ההבנה השנייה עולה כי איסור ‘לפני עיוור’ אינו רק כלל התנהגות הקובע כי אסור לגרום לתקלה, אלא יש איסור בעצם יצירת המכשול. למעשה כותב רבי משה שלדעתו ראוי להחמיר בדבר, ברם הוא כותב שלמקל יש על מי לסמוך שכן כך פסקו המ”ב והפמ”ג (א”ח סימן קסט).

אם נחזור לשאלה בה מהפסקה הקודמת, לדעת רבי משה פיינשטיין, אסור לאדם לייצר מכשולים בהם יכשל חברו. ולכן אסור יהיה להעביר חבית יין לעבר הנהר בו נמצא נזיר שמא הוא יכשל בו.

באותה מידה ניתן להבין דברי הברייתא במסכת בבא מציעא בה פתחנו: האיסור בנטילת הלוואה בריבית קצוצה נובע מכך שמלווה מייצר את האפשרות למעשה הלוואה בריבית והוא מתחייב על עצם יצירת המכשול.

מסייע

מה הדין במקרה בו חבירו של אדם מבקש ממנו לעזור לו לעבור עבירה? האם גם במקרה כזה ישנו איסור של ‘לפני עיוור’? הריטב”א דן במקרה זה:

”אבל מכל מקום אי תבע ליה בפירוש לאיסורא נהי דמשום ולפני עור ליכא, אכתי איכא איסורא במילתא משום מסייע ידי עובדי עבירה כל שאנו גורמין לו לעשות איסור או להרבות באיסור, וכדקיימא לן (גיטין סב.) שאין מסייעין ידי ישראל

בשביעית ואפילו לומר להם התחזקו אסור, ולא עוד אלא שאנו חייבין למחות בידו, דכל ישראל ערבין זה לזה, וכל שכן שאסור לגרום להם לעשות שום איסור או להרבות באיסור כלל, וכדאמרין בפרק שנים או חזין (ב”מ ה:) דאי לא תימא הכי אנן חיותא לרועה היכי מסרינן וכדפרישנא התם, מורי ורבי נר”ר”

לדעת הריטב”א לצד איסור לפני עיוור קיים איסור מסייע לדבר עברה. הריטב”א לומד את הדברים מהגמרא בגיטין האומרת שאין מסייעין לישראל העובדים בשמיטה, ולומדת דין זה מדין ערבות.

אחת מהנפקא מינות לשיטת הריטב”א הינה במקרה שגוי מבקש מיהודי לשים מכשול לפניו. לדוגמה, במקרה בו גוי מבקש מיהודי למכור לו בהמה לע”ז. לאור דברי הריטב”א כי תוקף איסור מסייע הינו מדיני ערבות, נראה לכאורה כי בין יהודי לגוי לא קיימים יחסים של ערבות.

אולם, ר’ עקיבא איגר (ע”ז נה.) מעיר כי משיטת רש”י משמע כי קיים דין מסייע אף בגוים. הכיצד? נראה כי ניתן להסביר זאת, על ידי הבנה קצת שונה בדין ערבות:

הרא”ה בפרושו טוב רא”י מסביר כי דין ערבות ניתן להבין בשני אופנים:

- דין לאומי - עם ישראל נחשב כאומה אחת בה

כל פרט מחויב אל זולתו. ע”פ הבנה זו לא שייכת כלל ערבות לגוים.

- דין ערבות הינו סוג של שותפות. כאשר אדם

מסייע לחברו לעבור עבירה, הוא נעשה כביכול שותף במעשה. על פי הבנה זו, נראה ברור כי שייכת ערבות גם כלפי גוי.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס”ח
עורך: אביעד ביננשטוק

בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון
אתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
אתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרד בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il
